

УДК 631.115.11:330.341.2(477)

**К. А. Пилипенко,
М. О. Скрипак**

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПОРЯДКУ СТВОРЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

Анотація. Розкриті теоретико-методичні засади інституційної організації діяльності фермерських господарств в організований ринковий механізм господарювання, проаналізовано правові аспекти щодо створення різних правових форм фермерських господарств, наведено переваги і недоліки процедури створення фермерських господарств, вказано спосіб обрання голови та членів фермерського господарства.

Ключові слова: інституційна формалізація, види та форми фермерських господарств, сільське господарство.

Summary. Theoretical and methodological principles of institutional organization of farms in an organized market mechanism are analyzed, legal aspects of creating different legal forms of farms are analyzed, the advantages and disadvantages of the procedure of creating farms are given, the method of electing the head and members of the farm is indicated.

Key words: institutional formalization, types and forms of farms, agriculture.

DOI : 10.33783/1977-4167-2021-49-1-73-78

Постановка проблеми. З посиленням конкурентних факторів у діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки, роль і значення ефективного управління державою зростають ділові, виробничі, екологічні, соціально-економічні процеси. Тому впровадження та використання у фермерських господарствах (ФГ) та сільськогосподарських підприємствах систем-

ного управління як одного з основних інструментів для реалізації організаційних та економічних пріоритетів. Їх розвиток має велике теоретичне та практичне значення для економічного розвитку суб'єктів малого та середнього бізнесу та держави в цілому [7].

Один з найбільш перспективних і активно функціонуючих напрямів розвитку для України

Бібліографія ДСТУ 8302:2015:

Пилипенко К. А., Скрипак М. О. Інституційні основи порядку створення фермерських господарств в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2021. № 1 (49). С. 73–78. doi : 10.33783/1977-4167-2021-49-1-73-78.

References (APA):

Pylypenko, K. A., Skrypak, M. O. (2021). *Instytutsiini osnovy poriadku stvorennia fermerskykh hospodarstv v Ukraini* [Institute for the establishment of the establishment of farmer state gifts in Ukraine]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 1 (49), 73–78 (in Ukr.). doi : 10.33783/1977-4167-2021-49-1-73-78.

є аграрний. Воно й не дивно, адже з давніх-давен Україна славиться як аграрна країна. Тому багато підприємців, бізнесменів і інвесторів дивляться у бік сільського господарства.

На сучасному сільськогосподарському ринку України функціонує багато різних форм господарювання, темпи розвитку яких не є однаковими на різних етапах формування аграрного ринку. Але однією з найпоширеніших форм підприємницької діяльності в аграрному секторі України є фермерське господарство. Саме фермерські господарства дають змогу ефективно поєднувати підприємницьку ініціативу селян, їх господарські можливості з інтересами держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців постійно ведеться дискусія щодо ролі держави у розвитку фермерства в Україні. Теоретичні, методологічні й практичні аспекти проблем організації створення та функціонування фермерських господарств присвячена низка наукових праць як вітчизняних так і закордонних вчених. Так, зокрема С. Кваша підтримує оптимальне поєднання публічного управління економіки з ринковим регулюванням, що допоможе забезпечити прискорене зростання кількості висококонкурентних фермерських господарств. Проблемами Інституціонального регулювання створення та розвитку фермерства приділяють увагу Ю. О. Бугуцький, В. В. Липчук, О. І. Пахольчук, [1, 2, 3], М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур [8], К. А. Пилипенко [6, 7] та ін.

Незважаючи на значне опрацювання даної теми, досі залишаються дискусійними питання щодо формування та діяльності фермерських господарств, організації обліку та управління на цих підприємствах.

Метою статті є розкриття методичних засад інституційної формалізації різних правових форм фермерських господарств, окреслення інституційних контурів вибору та затвердження фізичного або юридичного статусу господарського суб'єкта «фермера» з урахуванням національної інституційно-правової бази та зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Інституціональна складова фермерства формує дієві формальні та неформальні норми, правила й цінності. Фор-

мальні норми та правила (інститути) представлені, по-перше, сукупністю нормативних документів різного рівня впливу на аграрний ринок як цілісної інституційної структури; по-друге, сукупністю відповідних інститутів та інституцій, які безпосередньо функціонують і забезпечують відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств. Інституціалізація, з одного боку, стимулює підприємницьку активність фермерських господарств, їх економічне зростання на засадах структурноінноваційного відтворення виробничого потенціалу, утвердження та функціонування фермерства як соціально-економічної системи, а з іншого — забезпечує подолання суперечностей між економікою та сільськогосподарським товаровиробником. Брак необхідних інституцій в Україні істотно обмежує основний ринковий механізм — конкуренцію, відчутно гальмує відтворення виробничого потенціалу фермерських господарств, модернізацію економічної культури тощо [9, с. 85–86].

У процесі встановлення меж інституціонального середовища фермерських господарств необхідно враховувати, що на ефективність його діяльності впливають цілі, завдання і стратегія розвитку національної економіки.

Нормативне регулювання створення та ведення обліку фермерським господарством сформовано та наведено в рис. 1.

Основним нормативно-правовим актом, присвяченим створенню та діяльності фермерських господарств в Україні, є Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 року [4]. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства.

Дослідивши організаційно-інституційну ідентифікаційну структуру суб'єктів аграрного господарювання категорії «фермерські», можна

Регулювання створення ФГ в Україні		
Конституція України		
Господарський Кодекс України від 06.11.1991 №1799-ХІІ.	Сімейний Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-ІІІ	Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-ІV
Земельний Кодекс України		
Закон України «Про фермерське господарство»		
Податковий Кодекс України		
Закон України «Про особисте селянське господарство»		
Закон України «Про державну реєстрацію юридичної особи, фізичної особи-підприємців та громадських формувань»		

Рис. 1. Інституціональне регулювання створення фермерських господарств (розроблено авторами)

стверджувати про відсутність їх розподілу за критерієм фактичного розміру. Йдеться про ідентифікацію господарств відповідно до розмірних класів, як то в країнах ЄС, де базовими критеріями ідентифікації фермерських господарств виступають економічний та натуральний показники — поділ ферм

здійснюється з урахуванням двох показників: економічного та фактичного, що забезпечує більшу ефективність їх ідентифікації (табл. 1)

Тривалий досвід функціонування фермерських господарств в Україні дозволив класифікувати їх на форми, наведені на рис. 2.

Таблиця 1

Типологізація фермерських господарств в Україні за класами економічного розміру та кількості працівників (розроблено авторами)

Суб'єкт господарювання	Показники	
	середня кількість працівників за звітний період (рік)	За економічним розміром на основі стандартного випуску (річний дохід від будь-якої діяльності)
Суб'єкти мікропідприємництва	не перевищує 10 осіб	не перевищує суми, еквівалентної 2 млн євро, визначеної за середньорічним курсом НБУ
Суб'єкти малого підприємництва	не перевищує 50 осіб	не перевищує суми, еквівалентної 10 млн євро, визначеної за середньорічним курсом НБУ
Суб'єкти великого підприємництва	перевищує 250 осіб	перевищує суму, еквівалентну 50 млн євро
Суб'єкти середнього підприємництва	решта, які не потрапили до перелічених вище критеріїв	

Класифікація фермерських господарств				
Сімейні			Сумісні	
Власник голова сім'ї	Власність сім'ї	Участь сім'ї у власному капіталі	Складна оренда	Проста сімейна оренда
Приватно-орендні об'єднання та інші				

Рис. 2. Класифікація фермерських господарств (розроблено авторами)

В умовах сьогодення фермерські господарства створюються і функціонують в складних кризових умовах. Внаслідок цього вони ще не набули істотно впливової економічної і соціальної ролі в суспільстві. Однак їх наявність є важливим фактором відродження українського села та подальшого розвитку ринкових відносин у сфері сільського господарства.

Типи та форми інституціоналізації фермерських господарств представлені на рис. 3.

Головними гальмуючими елементами розвитку фермерських господарств є недостатня фінансова підтримка з боку держави, недостатній розмір земельних ділянок для ефективного господарювання, слабка матеріально-технічна база, відсутність необхідної величини стартового капіталу, проблеми кредитування тощо.

Однак держава сприяє створенню та розвитку сімейних фермерських господарств. Зокрема, чинним законодавством для громадян, які створили сімейне фермерське господарство, передбачені такі переваги:

- підприємницький статус для СФГ;
- можливість легальної реалізації продукції;
- пільги зі сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- право на пенсію.

Право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин Украї-

ни, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство.

При цьому заснувати фермерське господарство може як один, так і декілька громадян. Головна умова полягає в тому, щоб усі засновники були родичами або членами сім'ї відповідно до Закону.

Згідно Закону можна виділити чотири форми ведення фермерського господарства:

1. Фермерське господарство — юридична особа.
2. Сімейне фермерське господарство — юридична особа.
3. Фермерське господарство — фізична особа.
4. Сімейне фермерське господарство — фізична особа-підприємець.

Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, діє на основі статуту. У статуті зазначаються: найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, необхідні для організації діяльності.

Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно

ТИПИ фермерських господарств		
без статусу юридичної особи як <u>фізична особа-підприємець</u> (організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа-підприємець та члени її сім'ї);	зі статусом юридичної особи:	
	сімейне фермерське господарство, в діяльності якого використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї;	сімейне фермерське господарством із залученням інших громадян виключно для виконання <u>сезонних</u> та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.
Примітки		
Створюється на базі ФОП. Членами такого ФГ є тільки ФОП і члени його сім'ї в розумінні <u>ст. 3 СКУ</u> . Діяльність цих суб'єктів регулюється спеціальним договором між ФОП і членами його сім'ї. Договір можна вважати аналогом статуту. Цей документ обов'язково посвідчується нотаріально (<u>ч. 2 ст. 8 Закону про ФГ</u>) і повинен у собі містити (<u>ч. 5 ст. 8 Закону про ФГ</u>): (1) найменування господарства; (2) його місцезнаходження (адресу); (3) мету і види діяльності господарства; (4) порядок прийняття рішень і координації спільної діяльності членів господарства; (5) правовий режим спільного майна членів господарства; (6) порядок покриття витрат господарства; (7) порядок розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами; (8) порядок входу в ФГ і виходу з нього; (9) трудові відносини членів господарства; (10) інші положення, що не суперечать чинному законодавству. Договір підписується ФОП, з одного боку, і членами сім'ї фермерами з іншого	Членами такого ФГ виступають виключно члени однієї сім'ї в розумінні <u>ст. 3 СКУ</u> . Ця юридична особа також діє на підставі статуту.	Юридична особа, що діє на підставі статуту. Членами ФГ є члени сім'ї і родичі в розумінні <u>ст. 3 Закону про ФГ</u> . У статуті обов'язково зазначаються (<u>ч. 4 ст. 1 Закону про ФГ</u>): (1) найменування товариства; (2) його місцезнаходження (адреса); (3) предмет і мета діяльності; (4) порядок формування майна (складеного капіталу); (5) органи управління; (6) порядок прийняття рішень органами управління; (7) порядок входу і виходу з господарства. Також у статуті можуть прописуватися інші положення, що не суперечать законодавству України

Рис. 3. *Форми інституціоналізації діяльності фермерського господарства [6]*

члени однієї сім'ї. Сімейне фермерське господарство може залучати інших громадян виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань та навичок.

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця і має статус сімейного фермерського господарства за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа-підприємець та члени її сім'ї. Окремо визначено, що створюється таке сімейне фермерське господарство на підставі договору.

Договір про створення сімейного фермерського господарства укладається членами однієї сім'ї в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Форму такого договору законодавством не встановлено, тому він укладається в довільній формі, але повинен містити: найменування, місцезнаходження (адресу) господарства, мету та види його діяльності; порядок прийняття рішень та координації спільної діяльності членів фермерського господарства; правовий режим спільного майна членів господарства; порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між

його членами; порядок вступу до господарства та виходу з нього; трудові відносини членів фермерського господарства, інші положення, що не суперечать чинному законодавству.

Головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, зареєстрований як фізична особа-підприємець і визначений договором про створення сімейного фермерського господарства. Такий голова або уповноважений ним один із членів господарства мають право виступати від імені фермерського господарства.

В інших формах фермерського господарства головою є засновник або інша визначена у статуті особа. Тобто голова господарства визначається саме у статуті, а не в договорі, як у випадку із сімейним фермерським господарством.

Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень установчого документа фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють в ньому за трудовим договором (контрактом).

Громадяни, що створили фермерське господарство, мають право облаштувати постійне місце проживання в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо постійне місце проживання членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса.

Для облаштування відокремленої садиби фермерському господарству надається за рахунок бюджету допомога на будівництво під'їзних шляхів до фермерського господарства, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем.

Переселенцям, які створюють фермерське господарство в труднедостатніх населених пунктах, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, надається одноразова грошова допомога за рахунок державного бюджету у розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України [4].

Після укладання (складання) договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства голова сімейного фермерського господарства має зареєструватися як фізична особа-підприємець або зареєструвати зміни до відомостей про фізичну особу-підприємця в порядку, встановленому Законом.

Фермерське господарство створюється виключно на добровільних засадах. Професійний відбір осіб, які виявили бажання створити таке господарство, здійснює районна (міська) професійна комісія з питань створення фермерських господарств, склад якої формує і затверджує районна (міська) рада. До складу професійної комісії входять представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування території, на якій передбачається відведення земельної ділянки для створення фермерських господарств, представники Асоціації фермерів та приватних землевласників і громадських організацій.

Висновок професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або потрібної сільськогосподарської кваліфікації є умовою для державної реєстрації фермерського господарства і надання (передання) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності відповідно до чинного Закону [5].

Висновки. Фермерські господарства залишаються однією з найпоширеніших форм господарювання в аграрному секторі. Вони мають вагому інституціональну систему створення та діяльності, направлену першочергово на забезпечення задоволення власних потреб сім'ї, опосередковану мотивацією отримати прибуток, за своєю при-

родою і класичним представленням є ринковим інститутом.

На сьогоднішній день існує багато проблемних питань з розвитку фермерського господарства. Як показало дослідження міжнародного досвіду, в країнах ЄС базовими критеріями ідентифікації фермерських господарств виступають економічний та натуральний показники — поділ ферм здійснюється з урахуванням двох показників: економічного та фактичного, що забезпечує більшу ефективність їх ідентифікації. Такої ідентифікації в нашій державі не існує. Також треба розуміти, що фермерство — це діяльність в сфері сільського господарства, і в порівнянні з іншими галузями, найбільше пов'язана з ризиком, який залежить не тільки від матеріально-технічного забезпечення, досвідченості фермера, впливу ринку, а ще й від природних умов. Також потрібно враховувати, що після створення фермерського господарства, воно буде приносити прибутки в середньому через 5 років. Тому деякі питання потребують подальшого дослідження.

Наразі головний напрямок у вирішенні загальних задач зводиться до збільшення державної підтримки та державного регулювання розвитку фермерських господарств. Для підвищення ефективності діяльності цих господарств потрібні значні фінансові ресурси, які необхідні для оновлення матеріально-технічної бази та запровадження нових можливостей для господарювання.

Література

1. Бугуцький Ю. О. Розвиток фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 1998. № 6. С. 25–28.
2. Липчук В. В. Селянські (фермерські) господарства: оцінка і проблеми становлення та розвитку. Львів : Вільна Україна, 1997. 168 с.
3. Пахольчук О. І. Розвиток землекористування селянських (фермерських) господарств. *Економіка АПК*. 1997. № 12. С. 22–24.
4. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL : <https://docs.dtkr.ua/doc1088.283.0> (дата звернення : 06.04.2021).
5. Фермерство в Україні: основні правові засади : підручник / за ред. Титова Н. І. Львів, 1998. 68 с.
6. Пилипенко К., Ліпський Р. Облік у фермерських господарствах : навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл.]. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 16–17.
7. Antoshkina, L., Ihnatenko, M., Postol, A., Hurbyk, Y. & Pylypenko, K. (2020). Improving the System Management of Farms and Agricultural Enterprises on the Basis of Controlling, Accounting and Information Frameworks. *International Journal of Management*, 11 (7), 556–565. Available

at : <http://www.iaeme.com/IJM/issues.asp? JType=IJM&VType=11&IType=7> [in Ukraine].

8. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституціональні проблеми розвитку аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2018, № 10. URL : <http://repository.vsau.org/getfile.php/18922.pdf>.

9. Гнатишин Л., Прокопишин О. Інституційне середовище розвитку фермерських господарств. *Аграрна економіка*. 2017. Т. 10. № 1–2. С. 81–88. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2017_10_1-2_14.

References

1. Buhutskyi, Yu. O. (1998). *Rozvytok fermerskykh gospodarstv v Ukraini* [Development of farm state gifts in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 6, 25–28 [in Ukraine].

2. Lypchuk, V. V. (1997). *Selianski (fermerski) gospodarstva: otsinka i problemy stanovlennia ta rozvytku* [Peasant (farming) farms: assessment and problems of formation and development]. Lviv, Vilna Ukraina Publ., 168 p. [in Ukraine].

3. Pakholchuk, O. I. (1997). *Rozvytok zemlekorystuvannia selianskykh (fermerskykh) gospodarstv* [Development of land use of peasant (farmer) farms]. *Ekonomika APK*, 12, 22–24 [in Ukraine].

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2003). *Pro fermerske gospodarstvo* Zakon Ukrainy vid

19.06.2003 r. № 973-IV. Available at : <https://docs.dtkr.ua/doc/1088.283.0> [in Ukraine].

5. Tytova, N. I. (ed.) (1998). *Fermerstvo v Ukraini: osnovni pravovi zasady* [Farming in Ukraine: basic legal principles]. Lviv, 68 p. [in Ukraine].

6. Pylypenko, K., Lipskyi, R. (2021). *Oblik u fermerskykh gospodarstvakh* [Accounting in farms], Kyiv, 16–17. [in Ukraine].

7. Antoshkina, L., Ihnatenko, M., Postol, A., Hurbyk, Y. & Pylypenko, K. (2020). Improving the System Management of Farms and Agricultural Enterprises on the Basis of Controlling, Accounting and Information Frameworks. *International Journal of Management*, 11 (7), 556–565. Available at : <http://www.iaeme.com/IJM/issues.asp? JType=IJM&VType=11&IType=7> [in Ukraine].

8. Malik, M. I., Shpykuliak, O. H., Mamchur, V. A. (2018). *Instytutionalni problemy rozvytku ahrarnoi sfery* [Institutional problems of agricultural development]. *Ekonomika APK*, 10.

9. Hnatyshyn, L. Prokopyshyn, O. (2017). *Instytutsiine seredovyshche rozvytku fermerskykh gospodarstv* [Institutional environment for farm development]. *Ahrarna ekonomika* 10, 1–2, 81–88. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2017_10_1-2_14 [in Ukraine].